

Lying At The Time Regulation Institute

Aydan UMUDOVA ÇEVİK¹

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar's last novel, *The Time Regulation Institute*, published in 1961, critically examines problems of Turkish society, stuck between Eastern and Western civilization during modernization process. Novel contains lies from beginning to end, tells realities of period through absurd stories and events. In work, where social problems are dealt with cynical way, plot is based on mistakes of society, which lives in dream world of East and West, tries to give reality to the lies they tell by immersing themselves in fabricated stories. People's tragicomic situations like protagonist Hayri İrdal, who make their living by putting lies at center of lifes, told in ironic manner. Main purpose of study is to identify lies emerged during transition modernism, explain them classifying under title of lies East and West. In this context, Seyit Lutfullah's absurd stories contains East's mystical lies showing negative side of tradition; establishment of empty, fake, unnecessary institutions such as Time Regulation Institute includes society's modern Western lies applying Western science incorrectly. In study, negativities caused by old-new conflict in grip of traditionalism and modernism, pains of modernist transformation were tried to explained in terms of East's mystical and West's modern lies.

Keywords

Lie

Modernism

Eastern Lies

Western Lies

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Yalan

Özet

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1961 yılında yayımladığı son romanı olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü, modernleşme sürecinde Doğu ile Batı uygarlığı arasında sıkışıp kalan Türk toplumunun sorunlarını eleştirel bir dille irdeler. Adından da belli olduğu üzere baştan sona yalan olgusunu içeren roman dönemin gerçekliklerini, abes hikâyeler ve absürt olaylar doğrultusunda anlatır. Toplumsal sorunların alaycı bir şekilde ele alındığı eserde olay örgüsü, Şark ile Garp'ın hayal dünyasında yaşayan ve uydurma hikâyelere kendilerini kaptırarak söyledikleri yalanlara gerçeklik payı kazandırmaya çalışan toplumun yanlışları, hataları üzerine kurulur. Aynı zamanda başkahraman Hayri İrdal gibi yalanı hayatının merkezine koyarak geçimini bu yolla sağlayan insanların düştükleri trajikomik durumlar da ironik bir dille anlatılır. Çalışmanın temel amacı, modernizme geçiş aşamasında ortaya çıkan yalanları tespit etmek, onları Şark'ın ve Garp'ın uydurduğu yalanlar başlığı altında sınıflandırarak açıklamaktır. Bu bağlamda Seyit Lutfullah'ın abes hikâyeleri geleneğin olumsuz tarafını gösteren Doğu'nun mistik yalanlarını; Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi boş, sahte, lüzumsuz kurumların kurulması ise Batı ilmini üstünlük anlayıp yanlış uygulayan toplumun modern Garp yalanlarını içermektedir. Çalışmada toplumsal kutuplaşmaya neden olan geleneksellik ve modernizm kışkırtıcılığının eski-yeni çatışmasının doğurduğu olumsuzluklar aktarılmış, modernist dönüşümün getirdiği sancılar, Doğu'nun mistik yalanları ile Batı'nın modern yalanları ekseninde anlatılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yalan

Modernizm

Şark Yalanları

Garp Yalanları

Article Info Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi

27.02.2024

Reviewed / Kabul Tarihi

27.05.2024

Published / Yayın Tarihi

30.06.2024

Doi Number / Doi Numarası

10.29228/ijlet.1443758

Reference Kaynakça

Umudova Çevik, A. (2024). Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde yalan. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 12(2), 57-71.

¹ Doktora öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, aydan_umudova@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-3641-1058

Giriş

Çalışmanın amacı ve önemi

Çalışmada, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, eserin temel omurgasını oluşturan yalan kavramı bağlamında incelenmiştir. Yalan, Türk edebiyatında yaygın bir şekilde işlenen temalardan biri olup Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye*, Tahsin Yücel'in *Yalan*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanlarına konu olmuştur. Yazarların yalan konusuna başvurmasının nedeni ise; hayatın gerçekliklerini, doğru ve yanlışlarını göstermek, "okurunu, kurduğu ve kurguladığı dünyanın içine sokabilmek, anlattıklarına güç ve inandırıcılık kazandırmaktır" (Samsakçı, 2015, s. 99).

Yalan olgusu, roman türü dışında Yunus Emre, Nâbî, Âgâh, Nesîmî, Bâkî, Nef'î, Şeyh Gâlib, Füzuli gibi klasik Türk şairlerinin mısralarına da fani dünyanın geçiciliği, vefasız sevgilinin yalanları, boş vaatlerle âşğını kandırması, kavuşacaklarına dair verdiği sözü tutmaması ve akabinde "kişiyi hayata bağlayan umutların boşa çıkması" (Karaköse, 2014, s. 127) şeklinde yansımıştır. Divan şiirinde "yalan, genellikle kadın, dünya, subh, va'd, dava ile birlikte kullanılmış; deyimlerde de söz konusu edilmiştir" (Akpınar, 2014, s. 73). Bununla beraber Cemal Süreya, Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan, İlhan Berk gibi İkinci Yeni şairlerinin imgesel anlatımlarında yalan temasına yer verilmiştir. Modern Türk şiiri dizelerinde hakikate ulaşmak için başvuru olan yalan bir imge, söz oyunu veya yanılsama şeklinde ele alınmıştır. Bu bağlamda "şairin yalana başvurusunun amacı, var olan bir yalanı dillendirmek değil, yeni bir gerçekliğe ulaşmaktır" (Çakmakçı, 2019, s. 1273).

Görüldüğü üzere Türk edebiyatında özellikle de roman ve şiirlerde yalan teması farklı şekillerde işlenmiştir. Aynı zamanda bu konu birçok araştırmacının dikkatini çekerek çalışmalarına temel malzeme olmuştur. Bu bağlamda şiirde, romanda, sanatta ve edebiyatta yalan kavramı üzerine araştırmalar yapılmıştır. Alana katkı sağlamak amacıyla yapmış olduğumuz bu çalışma, diğerlerinden farklı olarak Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı üzerine durulmuş ve eserde tespit edilen Türk toplumunun modernleşme sürecindeki sancılarının tezahürü olan yalanların nedenleri, toplumsal dönüşümlerle ilintisi, psikolojik yönleri açıklanmıştır. Makale, Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanındaki yalan teması üzerine yapılmış detaylı bir çalışma olarak önem arz etmekte ve sonraki çalışmalara kaynak teşkil edebileceği ön görülmektedir.

Yalan kavramının tanımı ve sınıflandırılması

Yalan, bilinçli olarak ve başkalarını kandırma gayesi güderek söylenen uydurma sözlerdir. Bir başka deyişle, gerçeği saklamak amacıyla hakikati yansıtmayan birtakım uydurma girişimlerde bulunmak ve başkalarını aldatmak için söylenen söz veya ifadelerdir. Ahlaki ve dini açıdan yapılmaması gereken olumsuz bir durum olarak değerlendirilen yalan söyleme eylemi insanın doğasında vardır. Kasıtlı söylenen yalan kavramının ise psikolojik bir rahatsızlık belirtisi olduğunu söylemek mümkündür. Yalan söylemek aynı zamanda "toplumun ahlaki dokusuna yönelik bir tehdit, korkunç yaşam sonuçlarının bir öngörücüsü, sosyal bir beceri ve önemli bir gelişimsel dönüm noktası"(De Paulo, 1996, s. 979) olarak tanımlanmaktadır.

Yalan kavramını genel anlamda kaba, uydurma, abartılı, gizli ve beyaz yalanlar şeklinde beş farklı açıdan ele almak mümkündür (Akhtar, 2017). 1. Kaba veya küstah diye tanımlanan birinci türdeki yalanlar, iletilen bilginin doğru olmadığını çoğu insan tarafından bilindiği yalanlardır. Buna rağmen ısrarla yalanı sürdürmeye devam eden kişi karşısındaki insanı kandırarak gerçekleri inkâr eder ve doğru malumatın tam aksini aktarmaya çalışır. Buna örnek olarak öğrencinin sınıfın camını

kırdığı hâlde öğretmenine yapmadığını söylemesini, çocuğun şeker yediği hâlde annesine yemediğini belirtmesini, hiçbir sebep olmaksızın arkadaşlarıyla buluşmasına geç kalan gencin trafiğe yakalandığı yalanını uydurmasını gösterebiliriz. Böyle basit yalanlarla beraber aynı zamanda mahkeme salonlarında yargılanan ve suçlarını kabul etmeyen zanlıların, hırsızların, dolandırıcıların verdikleri gerçekleri yansıtmayan yalan ifadeler veya topluma ciddi ölçüde zarar veren sahtekârlıklar kaba yalan türünü içerir. 2. Uydurma yalanlar, gerçeklik payı olmayan, hakikati aksettirmeyen yanlış bilgilerin gerçekmiş gibi başkalarına aktarılmasıdır. Günümüzde çok yaygınlaşan bu yalan türüne, görmediği bir olayı yaşamış gibi anlatmak, tanımadığı insanlarla ilgili gerçek dışı haberler yaymak, yanlış haberlerle alıcıyı yanıltmak ve kulaktan dolma doğruluğu bulunmayan bilgilerle başkalarının dedikodusunu yapmak örnek gösterilebilir. 3. Abartmalar, gerçeklerin olduğundan farklı bir biçimde yani yalanlar eklenerek, süslenerek, abartılarak veya küçümşenerek anlatılmasıdır. Burada hakikat ve yalan alıcıya eş zamanlı iletilir. Yaşanılan küçük bir kazanın abartılarak hayati tehlike arz eden büyük bir olaymış gibi anlatılması veya iş arkadaşının başarısını görmezden gelen kişinin onun çalışmalarından bahsederken küçümşemesi buna örnektir. 4. Gizli yalanlar, gerçeğin nazik bir şekilde kibarca saklanması veya inkâr edilmesidir. Uzun süredir görmediği bir arkadaşına yaşandığı hâlde hiç değişmemişsin, hâlâ çok genç ve güzelsin demek, mağazada elbise deneyen kadına üzerindeki yakışmamasına rağmen çok yakıştığını söylemek veya beğenmediği bir hediye için çok beğendiğini söyleyip teşekkür etmek bu tür bir yalandır. 5. Beyaz yalanlar ise kimseye zararı olmayan aksine fayda sağlayan, mutluluk veren, rahatlatan, iyi hissettiren yalanlardır. Burada gerçeklerin saklanması ve yalan söylenmesi insanları incitmez. Bilâkis onları motive eder ve sevindirir. Örneğin, yoğun bakımda olan ağır bir hastaya ciddi bir şeyinin olmadığını ve kısa zamanda iyileşeceğini söylemek beyaz yalandır. Bazen insan kendini rahatlatmak için de beyaz yalana başvurur. Örneğin, Refik Halit Karay, *Aynı On Dördü* romanında başkahramanın diliyle insanoğlunun doğasında yalanın olduğunu ve ara sıra kendisini de aldatmak gereği duyduğunu vurgular. Bu bağlamda bazen yalanın insana fayda verdiğini, onu iyileştirdiğini, yaralarını sardığını ve psikolojik olarak rahatlattığını söyleyen yazar "bu yalanlar, kendini bile bile aldatışlar, tabiatın bize sağladığı bir nevi tedavi usulüdür" (Karay, 2009, s. 160) şeklinde ifade ederek yalana başvurusunun gerekçelerini belirtmektedir.

Ünlü filozof Augustinus'a göre, yalan kavramının sekiz çeşidi vardır:

"İlk yalan türü, kesinlikle sakınılması ve yanına bile yaklaşılmaması gereken ölümcül bir türdür ki, dini öğretilerde söylenen yalanları kapsar.(...) İkinci yalan, birini haksız biçimde inciten yalandır. (...) Üçüncüsü ise birine yarar sağlarken bir başkasına zarar veren yalandır, gerçi bu zarar fiziksel bozulma içermez. Dördüncüsü, sırf yalan söylemenin ve aldatmanın hazzı için söylenen yalandır, yani gerçek yalan. Beşincisi, kibar bir üslupla başkalarını memnun etmek için söylenen yalandır. Bunlardan sakınıldığı ve bu tür yalanlar reddedildiği zaman, kimseye zarar vermemekle birlikte birilerine fayda sağlayan altıncı yalan türü ortaya çıkar. (...) Yedinci yalan türü, kimseye zarar vermeyip birisine yarar sağlayan yalandır. (...) Sekizinci yalan türü ise hiç kimseye zarar vermediği halde, birisini fiziksel bozulmadan (...) koruması ölçüsünde yarar getiren yalandır" (1998, s. 39-40).

Görüldüğü üzere Augustinus birinci türü ölümcül yalan şeklinde tanımlar. Ölümcül yalan, bir başka deyişle kutsal yalan, dini açıdan söylenen yalanlar olup toplumun inanç şeklini olumsuz yönden etkiler. Kutsal değerlere yönelik aykırı bilgiler vermek koşullar ne olursa olsun işlenmemesi gereken günah olarak kabul edilmektedir. İkinci tür, insanlara fayda sağlamayan aksine zarar veren adaletsiz veya haksız yalanları içerir. Adaletsiz yalanlar, ihanet, aldatma gibi benzer durumlarda başkalarını üzen, sarsan, kıran ve acı veren yalanlardır. Üçüncüsü, birine yarar sağlarken, başka birisine zarar veren yalandır. Örneğin, dolandırıcılık suçu işleyen failin hileli davranışları, yalanları kendisine veya arkadaşına fayda sağlarken, mağdur kişiye büyük zarar vermektedir. Dördüncüsü,

mitomani (mythomania) olarak bilinen “patolojik yalan” türüdür. Psödoloji fantastika veya düşlemsel yalan olarak da tanımlanan patolojik yalan şizofreniye yakın bir psikolojik hastalıktır (Arslan & Evlice, 1995). Burada ruhsal problemler yaşayan kişinin yalanı alışkanlık hâline getirerek hayatının bir parçasına çevirmesi, hiçbir neden olmaksızın devamlı yalan söylemesi ve uydurduklarına kendini inandırması söz konusudur. Oldukça tehlikeli ve zararlı olan patolojik yalan kişinin sürekli yaptığı aktiveye dönüşmektedir. Aynı zamanda yalan söylemeyi eğlence amaçlı kullanan ve bu işi kendine hobi edinen kişinin birisini aldatmaktan aldığı zevk, haz, hoşnutluk da bu bağlamda değerlendirilebilir. Burada yalancının temel amacı eğlenmek, yalanın keyfini çıkarmak, kendi eksikliklerini tamamlamak ve egosunu tatmin etmektir. Beşincisi, bir başkasının gönlünü almak amacıyla söylenen kibar yalan türüdür. Erkek arkadaşının verdiği çiçeği beğenmeyen kadının, sevgilisini kırmadan “Gül dalında güzeldir.” ifadesini kullanması kibar yalan türünü içerir. Altıncı, yedinci ve sekizinci türler ise kimseye zarar vermeyen aksine birilerine fayda sağlayan beyaz yalanlar başlığı altında değerlendirilebilir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde Yalan

Yalan olgusu, Türk edebiyatında birçok romanın ana teması olarak ele alınmıştır. Bu romanlardan biri de Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’dür. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, irrealist bir hayal dünyasında yaşayan insanların yalanlarla dolu hayatını ironik bir şekilde ince mizahla anlatır. Kitap “Büyük Ümitler”, “Küçük Hakikatler”, “Sabaha Doğru”, “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” başlıklı Türkiye’nin elli yıllık tarihî süreç içerisindeki farklı dönemlerini yansıtan dört bölümden oluşmaktadır. “Büyük Ümitler” Tanzimat öncesini, “Küçük Hakikatler” I. Meşrutiyet, “Sabaha Doğru” II. Meşrutiyet, “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” bölümü ise Cumhuriyet dönemini aksettirir.

Roman, iki medeniyet arasında bocalayan Türk toplumunun modernleşme sancılarını, yanlışlarını, saçmalıklarını, bunalımını Şark dünyasının yalanları ve modernizm adı altında Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi boş, gereksiz kurumların oluşumu ekseninde anlatır. Küçük bir yalanla başlamış olup gittikçe büyüyen ve ağır sonuçlara neden olan olaylar, başkahramanın hatıralarını yazdığı anı kitabı aracılığıyla aktarılır. “Farklı maskelere bürünerek İrdal’ın ağzından anlatılanlar aslında romanın yazıldığı zamandaki kişilere, kurumlara, sanat anlayışına, ilim camiasına yönelik olumlama yöntemiyle yapılmış birer eleştiridir” (Karçığa, 2016, s. 318) olarak değerlendirilebilir.

Hayri İrdal, anı kitabını yazmaktaki temel amacının başından geçen ilginç olayları anlatmak ve gizli kalmış hakikatleri gün yüzüne çıkarmak olduğunu belirtir. Bizzat şahidi olduğu ve unutulmaması gerektiğini düşündüğü gerçekleri aktarırken yalanlara, iftiralara değil ufak tefek abartılara ve süslemelere de yer vereceğini söyleyerek olayları farklı bir biçimde nakledeceğini itiraf eder. Bu da Hayri İrdal’ın anılarını anlatırken yalanın türlerinden biri olan abartmalara başvurduğunun belirgin bir göstergesidir.

Gerçeklerle hayallerin, hakikatlerle rüyaların iç içe girdiği romanda yaşanan absürt olaylar sanki yalanlardan oluşan bir hayal dünyasında cereyan eder. Yalanların, mübalağaların ve mistisizmin hâkim olduğu gizemli atmosferlerde gelişen olaylar ilk başta hayal ürünü olarak düşünülebilir. Aslında Tanpınar, XX. yüzyılın başlarındaki Türk toplumunun gerçekliklerini, çağın sosyal sorunlarını hayal oyunu izlenimi bırakan bir masal âleminde yansıtmaya çalışır.

“Seyit Lütfullah’ın, Aristidi Efendi’nin garip dünyaları, tam mezara gömüleceği sırada tabutundan başını kaldırıp dosdoğru eve götürülmesini söyleyen, alkışlar, ıslıklar arasında evine geldikten sonra sağlığına kavuşarak bambaşka bir ömür sürmeye başlayan ihtiyar hala, Avrupa’da

okumuş bir hekimden beklenmeyecek derecede sakat ruh hekimi Ramiz, sonra her yanıyla Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı kurum” (Yücel, 2008, s. 113) buna örnek olarak gösterilebilir.

Yalanlar, hayaller, düşler romana mistik ve masalsı bir hava katsa da eserde toplumsal değişimlerin bireyler üzerindeki etkisi ve hakikatler söz konusudur. Bu bağlamda sosyal olaylar, mizah eşliğinde bireylerin yalan dünyasına eğilerek ve psikolojik tahliller yapılarak anlatılmaktadır.

1.1. Hayri İrdal’ın yalana eğilimi

Romanın başkahramanı Hayri İrdal’ın yalana eğiliminin temel sebebi, geçimini sağlamak ve sefil hayatına tekrar geri dönmemektir. Gerçeklerden kaçarak yalanın sihirli çizgisi içinde mutlu olduğunu söyleyen İrdal, başkalarının uydurduğu hikâyelere ortak olur. Bu bağlamda her gün yeni yalanlar uydurmak zorunda kalır. Bir nevi yaşadığı olumsuzluklardan, zorluklardan, maddi ve manevi sorunlardan, kısacası hayatından, özünden kaçarak yalanlara sığınır. Onun söylediği yalanlar, Augustinus’un üçüncü tür olarak belirlediği birilerine fayda sağlarken başkalarına zarar veren yalanları içerir. O, düştüğü bütün zor durumlardan kendisine fayda sağladığını düşündüğü yalan aracılığıyla kurtulur. Bu nedenle sürekli yalan söyler ve bir yalanı başka bir yalanla kapatmaya çalışır. Psikolojik hastalık olan patolojik yalan veya mitomani diye tanımladığımız söz konusu durumda Hayri İrdal uydurduklarına kendisini inandırır ve yalanları gerçekmiş gibi yaşar. O, hayatının “ucunu bucağını bilmediği, her gün yeni bir parçasıyla karşılaştığı adeta tefrika hâlinde bir yalan olduğunu”(Tanpınar, 2017, s. 271) itiraf eder.

Böylelikle Hayri İrdal’ın yaşam felsefesine, hayatının önemli bir parçasına dönüşen yalan, hem alışkanlık hem de ekmek parası ve yaşamını sürdürebilmek için başvurulan araç olarak düşünülebilir. Aynı zamanda onu bu yola çevresindeki insanların sürüklediği ve yalan söylemesinde toplumun çok büyük bir etkisi olduğu da gerçektir.

Romanda işlenen yalan olgusunu, Şark’ın ve modernizmin yalanları diye iki gruba ayırabiliriz. Birinci grupta dini kendi çıkarlarına alet eden, gericiliği, kitleselel cehaleti yayan Şark’ın uydurduğu yalanlar, ikinci grupta ise Batı’nın etkisiyle modernleşmeye çalışan ve bu süreçte yeniliklere ayak uyduramayan toplumun son çare olarak başvurduğu yalanlar yer almaktadır.

1.2. Şark’ın yalanları

Tanzimat öncesi ve sonrası Batı uygarlığını kabul etmeyip Doğu’nun mistik yaşam biçimini devam ettirmeye çalışan bireyleri simgeleyen Şark’ın yalanları; masal âleminde yaşayan, cehalete inanan ve gaflet uykusundan uyanamayan Türk toplumunun gerçek dışı olaylara, bir takım uydurma düşüncelere, hayallere, rüyalara kapılarak hakikatlerden uzaklaştığının ve dış dünya ile ilişkisini kopardığının birer göstergesidir. Bu bağlamda “bütün Şark asırlarca gözlerini dış dünyaya kapayarak, kendisini gayri şuurun icat ettiği bir masal âlemine kaptırmamış ve bu yüzden gerçek âlemde değişen zamanın farkına varamayarak bindiği geminin paramparça olduğunu görmemiş midir?” (Kaplan, 2008, s. 110) sorusunun cevabı da dönüşüm sürecinde toplumun yaşadığı sorunlar, sıkıntılar, anlatılan abes hikâyeler ve yalanlar doğrultusunda verilmektedir.

Şark’ın yalanlarını Augustinus’un birinci tür olarak tanımladığı ölümcül yalanlara dâhil edebiliriz. Ölümcül veya kutsal yalanlar, dini konuda gerçeğe aykırı fikirler söylemek, toplumu yanlış yönlendirmek veya insanların inancını kötüye kullanarak onları aldatmak, kandırmak anlamındadır. Romanda Seyit Lütfullah’ın, dini maske altında kendi kişiliğini saklayarak söylediği yalanlar ve Şerbetçibaşı Elması hikâyesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

1.2.1. Seyit Lütfullah’ın yalanı

Hayri İrdal'ın çocukluk yıllarından bahseden "Büyük Ümitler" adlı birinci bölüm, hurafe motiflerini, gaipler dünyasıyla ilişkiyi, hazine arayışlarını, büyü, hamail gibi akla ve gerçeğe aykırı güçlere bağlılığı, dinin özüyle bağdaşmayan boş inançları anlatır. Bu bağlamda Şark'ın uydurduğu yalanlara sorgulamadan körü körüne bağlanan, inanan ve masalsı bir dünyada yaşamayı tercih eden toplumun cehaleti Tanzimat öncesi dönemi simgeler.

Başkahraman Hayri İrdal, yalanla ilk kez Seyit Lütfullah sayesinde tanışır. Ne söylendiği gibi Medineli ne de seyit olan Lütfullah, dini maske altında kendi kişiliğini saklayarak uydurduğu birtakım söylemler ile insanları kandırır. İrdal'ın çocukluk yılları asıl adının ne olduğu bile bilinmeyen bir adamın uydurma hikâyelerini dinleyerek ve onlara içtenlikle inanarak geçer. Seyit Lütfullah'ı bir mektep olarak gören, onun hayal dünyasına ortak olan, aynı rüya içinde yaşayan Hayri İrdal, Şark'ın yalanlarla dolu efsunlu âleminden, sihirli masallarından garip bir şekilde haz alır. Böylelikle Lütfullah'ın söylediği yalanlar, yaptığı saçmalıklar İrdal'a zevk verir ve onu eğlendirir. Augustinus'a göre bu, zevk ve aldatmanın hazzı için söylenen, eğlendiren yalan türünü içermektedir.

Hayri İrdal, kendisini din adamı kimliğiyle tanıtan gerçekte ise "yalancı esrarkeşin biri olan" (Tanpınar, 2017, s. 44) Seyit Lütfullah'ın cahil ve aymazlıkla dolu düşüncelerinin gerçeği yansıtmadığını sonradan anlar ve onu tiyatrodan sahneye çıkan bir başrol oyuncusuna benzeterak şu şekilde eleştirir:

"Onun acayip gölgesi doğrudan doğruya yalanın boşluğunda yüzüyordu. O maskenin yahut ödünç kişiliğin kendisi idi. Çok hayali bir piyeste asıl başrolü, hakikatin tam inkârını üzerine alan aktör tasavvur edin ki, oyunun yarısında sahneyi, ödünç şahsiyetini günlük hayatında yaşamak için bırakmış olsun ve o kıyafetle ve karakterle şehre, sokağa, insanların arasına fırlasın. İşte bu küçük gruba bir yığın merakı, ihtirası aşıl原因, onların kendi başlarına kalmış olsalar çok tabii geçecek hayatlarını altüst eden Seyit Lütfullah bu çeşit bir adamdı" (Tanpınar, 2017, s. 41).

Yalancı, dolandırıcı, define avcısı, içki ve esrar bağımlısı olan Lütfullah, eşini kaybettikten sonra İstanbul'da yıkık bir medresenin tek odasına kapanarak hayatını kayıp bir hazineyi bulmaya adar. O; cinler ile konuştuğunu, Aselban adında bir hayali sevgilisinin olduğunu ve onun yardımıyla Kayser Andronikos hazinesini bulacağını iddia ederek asılsız yalanlarla insanları kandırır. Abdüsselâm Bey'i, Eczacı Aristidi Efendi'yi, Hayri İrdal'ı ve babasını da kendi yalanının peşinden sürükler. Bu insanların Lütfullah'ın masalına kanmalarının ve umutlarını ona bağlamalarının nedeni ise maddiyattır. Abdüsselam Bey ve Eczacı Aristidi Efendi defineyi bularak servet kazanmak ve zengin olmak, Hayri İrdal'ın babası ise dedesinin vasiyetini gerçekleştirmek amacıyla bu yola koyulur. Andronikos hazinesi, "İrdal'ın babasından Abdüsselâm Beye, İrdal'dan Aristidi'ye kadar herkesin umut kaynağıdır. O, hepsinin tek tek beklentilerini karşılayacak müstakbel bir sponsordur âdeta" (Sazyek, 2013, s. 1251).

Akli dengesi yerinde olmayan ve uydurduğu yalanlara kendisini kaptıran Lütfullah'ın define işi ile uğraşmasının tek sebebi ise hazlar âleminde yaşayan sevgilisine kavuşmaktır. O, hazineyi bulduktan sonra Aselban'ın insana dönüşeceği, kendisinin güneşe benzer gerçek çehresini alacağı ve bu iki eşsiz güzelliğin kavuşarak beraber mutlu mesut yaşayacakları masalına içtenlikle inanır. Aslında ortada ne define ne de hazlar âlemiyle bir iletişim vardır. Bütün anlatılanlar Lütfullah'ın hayal dünyasının ürünüdür.

İnsanların inancından yararlanan, kutsal değerleri, dini kendi düşüncesi ve kişisel çıkarları doğrultusunda birtakım menfaatler uğruna kullanan Seyit Lütfullah'ın uydurduğu yalanlar ölümcül yalan türünü içerir. Romanda yer alan bu ve benzeri yalanlar, Şark âleminin masal, efsane, menkıbe gibi yalanlar içindeki hayat anlayışını işaret etmektedir.

1.2.2. Kırâathane ve Şerbetçibaşı Elması yalanı

“Küçük Hakikatler” bölümünde Tanzimat sonrası Doğu ve Batı ikilemi arasında kalan, bocalayan Türk toplumunun bunalımı kırâathane ve Şerbetçibaşı Elması yalanı ekseninde anlatılır. Tanpınar’ın da söylediği gibi Tanzimat gereği Batı’ya yönelmek zorunda kalan toplum ne eskiyi bırakabilmiş ne de yeniliklere ayak uydurabilmiştir. Böylelikle iki medeniyet arasında gelgitler yaşayan toplum ciddi olayları eğlenceye çevirerek masallara, yalanlara başvurmuştur. Buna örnek olarak Şehzadebaşı’nda bulunan kırâathaneyi gösterebiliriz. Kırâathane gününü hoşça geçirmek ve hakikatlere gözünü kapatarak yalanlara eğilmek, uydurma hikâyelerle eğlenmek amacındaki insanlarla var olan bir mekândır. Mekân, gerçeklerin dışında sanki bir hayal dünyasında yaşayan ve modernizme uyum sağlayamayan bireylerin şaka, eğlence ve yalanlarla dolu hayatını yansıtır. Şerbetçibaşı Elması yalanı da bu kırâathanede ün kazanır ve Hayri İrdal’ın başına olmadık işler açar.

Bir gün Hayri İrdal meyhanedeyken, kayınpederinin konağın geçimini nasıl sağladığını merak eden ve kendisini bu konuda sürekli sıkıştıran iş arkadaşı Sabri Bey’e Şerbetçibaşı Elması hikâyesini uydurur. Hikâyeye göre İrdal’ın vefat eden kayınpederi Abdüsselâm, Osmanlı sarayına ait olduğu düşünülen Şerbetçibaşı Elması sayesinde konağın geçimini sağlar.

Kaynağı Seyit Lütfullah olan hikâyeye bir yalan olarak büyür ve kırâathane’nin ana konusuna dönüşür. Bu hususta kahvehane, Hayri İrdal’ın yalan dünyasının dönüm noktasına çevrilir. Farklı mesleklerden insanları bir araya toplayan mekânın hemen her gün mevzusu Şerbetçibaşı Elması olur. Herkes konuyla ilgili çeşitli hikâyeler uydurur. Kimisi elmasın tarifini yapar, kimisi onun bir cin tarafından getirildiğini anlatır, kimisi ise bu cinin Hayri İrdal’ın halası Zarife Hanım olduğunu söyler. Hızlı bir şekilde yayılan ve ağızdan ağza dolaşan hikâyeye insanlar bir şekilde gerçeklik payı kazandırmaya çalışır.

“Ağzımdan bir kelime çıktı. Onun etrafında bütün bir masal uydurdular. Mahvıma kadar gittiler. Ben maalesef kendim başladığım bir yalanın kurbanıyım. Bunu nasıl yaptım? Niçin yaptım? Bilmiyorum. Fakat bu iş böyle... Bir gevezelik... Başka bir şey değil. Belki burada bütün insanlıkla birleşiyorum. Hepimiz kendi masallarımızın kurbanıyız” (Tanpınar, 2017, s. 112).

Hayri İrdal, söylediklerinin küçük bir yalandan, şakadan ibaret olduğunu anlatmaya çalışsa da kimse ona inanmaz. Olaylar gittikçe daha da karmaşık ve abes bir hâl alır. Basit bir yalanla başlayan durum, saçmalıklar ve yanlış anlaşılmalara devam eder. Bu sırada Abdüsselâm Bey’in borcu olduğu kişiler İrdal’a dava açar. Mahkeme, elmasın İrdal’da olduğu ve onu sakladığı kanaatine varır. Mamafih İrdal, Seyit Lütfullah’ın yalanına başvurarak elması kimselerin bilmediği Kayser Andronikos hazinesinde sakladığını söyler. Bu itiraf üzerine akıl sağlığının yerinde olmadığı ve delirdiği düşünülür. Böylelikle gerçek hayatta var olmayan bir elması çalması sebebiyle önce mahkemeye verilen İrdal, oradan da “akıl hastası” teşhisi konarak adli tıpa gönderilir.

İsrarla psikolojik bir rahatsızlığının, ruhsal bozukluğunun, hastalığının olmadığını vurgulayan Hayri İrdal, sadece bir gevezelik sonucu başlattığı yalanın veya kendi masalının kurbanına dönüştüğünü söyler. Tanpınar, aslında bu olay vesilesiyle Şark âleminin, uydurduğu yalanlara kendisini kaptırdığına ve gerçekmiş gibi algılayıp inandığına işaret ederek durumu eleştirir.

Şerbetçibaşı Elması yalanı, Augustinus’un belirlediği ikinci, yani adaletsiz yalan türüne ait olup başkahraman Hayri İrdal’ın yargılanmasına ve bu süreç zarfında yıpranmasına neden olur. Aynı

zamanda uydurduğu masala dini de alet etmesi nedeniyle birinci tür olarak tanımlanan ölümcül veya kutsal yalanı da içermektedir.

1.3. Türk modernleşmesinin yalanları

Modernleşme sürecinde Türk toplumunun yeniliklere adapte olamaması, modern hayata ayak uyduramaması ve bocalaması söz konusudur. Tanzimat öncesi ve sonrası eski ile yeni, Şark ile Garp uygarlığı arasında kalan toplumun Cumhuriyet döneminde Batı'dan yana seçimini yaparak geçmiş tamamen hayatından çıkarması birtakım yanlışlara ve yalanlara yol açar. Bu bağlamda Batılılaşmayı ve modernleşmeyi saplantı hâline getiren bireylerin söyledikleri yalanları beyaz, patoloji, abartmalar, kaba, birine yarar sağlarken başka birisine zarar veren yalan türleri kapsamında değerlendirebiliriz.

Türk modernleşmesinin yalanlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

1.3.1. Adli Tıp ve Psikanaliz yalanı

Hayri İrdal akıl hastanesindeyken Avrupa'da eğitim görmüş, hayatını psikanaliz bilimine adanmış genç bir aydın olan Doktor Ramiz'le tanışır ve arkadaş olur. Ramiz, Viyana'da okumasına ve iyi bir eğitim almasına "karşın, ne insanları dinleme sabrına, ne bildiklerini hastalarına anlatabilme yeteneğine, ne önemli konularda doğru teşhislerde bulunabilmeye, ne de hayatına girdiği insanların hayatında, mesleki anlamda bile olumlu bir etki yaratma gücüne sahip bir insandır" (Gündüz, 2009, s. 251). Hatta İrdal'ın hayatının dönüm noktası olan Halit Ayar ile tanışması, İspirtizma Cemiyeti'ne üyeliği de Ramiz'in sayesinde gerçekleşir. Bu anlamda modernizmin yalanlarına kanmasına ve inanmasına Ramiz'in vesile olduğunu söylemek mümkündür.

"Psikanalizi Hayri İrdal'ın üzerinde uygulamaya karar veren" (Çebin, 2018, s. 405) doktor Ramiz ona "baba psikozu" teşhisi koyar ve tedavi eder. Gerçekte ise tedavi edilen Hayri İrdal, modernleşme sürecinde psikolojisi bozulan ve ruhsal sarsıntılar yaşayan toplumu temsil etmektedir. Lakin doktorun kendisi de psikolojik olarak normal bir birey değildir ve İrdal'dan hiçbir farkı yoktur. Buradan dönüşüm sürecinde toplumu yönlendiren, yenilikleri uygulamaya çalışan aydınların ve entelektüel kesimin de normal olmadıkları ve çözümlenmesi gereken sorunlara sahip oldukları anlaşılır.

Tedavinin sonuçlanması için Doktor Ramiz, İrdal'a görmesi gereken rüyaların listesini verir. İrdal, rüya görmemesine rağmen akıl hastanesinden kurtulmak için bir rüya uydurur ve söylediği yalan sayesinde sağlık raporu olarak taburcu olur.

Onun anlattığı rüya, kimseye zarar vermeyen ve kendisine yarar sağlayan beyaz yalan türündedir. Böylece yalan yüzünden zor duruma düşen İrdal, yine yalanla sorunu çözer ve hastaneden kurtulur. Bir yalanın başka bir yalanla kapatılmaya çalışılması ve bu doğrultuda tekrar yalana başvurulmasında Tanpınar'ın olaylara ironik yaklaşımı söz konusudur.

1.3.2. İspirtizma Cemiyeti / kolektif yalan

Hayri İrdal'ın da üye olduğu İspirtizma Cemiyeti'nde insanlar kolektif şekilde yalan söyler, ruhlarla konuştuklarını iddia ederek kendilerini bilerek kandırır ve aldatırlar. Hemen her üç günde bir özel ruhlarla görüşüldüğü, hazlar âleminde alındığı iddia edilen haberlerin tartışıldığı dernekte yalan, zevk almak, eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek amacıyla söylenir. Hayri İrdal'a göre bu tarz dernekler "beraberce yalan söyleyip, beraberce aldanıp hoşça vakit geçirmek isteyen insanlar" (Tanpınar, 2017, s. 155) için ideal mekândır.

Şark'ın müthiş atmosferi ve masalımsı dünyası modern çağda İspirtizma Cemiyeti şeklinde karşımıza çıkar. Bu mekânda ruh çağırma, gaip âlemiyle iletişim kurma “modernleşme” adı altında yapıldığı için Tanpınar modernizmin birtakım yalanlar içerdiğine işaret etmektedir.

İspirtizma Cemiyeti’ndeki gerçek dışı karakterler: Murat ve İrade

Cemiyet üyelerinden Nevzat Hanım, evinde yaşadığını iddia ettiği Murat isimli bir ruhla konuştuğunu söyler. Bu yalan üzerine dernekte ruh ile telefonla görüşüldüğü, kadının yalnız kaldığı zamanlarda evin Murat tarafından korunduğu gibi çeşitli hikâyeler uydurulur.

Cemiyetin diğer yalan karakteri ise Afroditî'nin halası İrade'nin ruhudur. Afroditî, halasının ruhudan aldığı güç ile her gün bir şeyler yazıp çizer.

Hikâyeye göre Afroditî'nin İtalya'daki ihtiyar halasının ömrü yeğenin geleceği günü beklemekle geçer ve bütün mirasını, evini, dantellerini hiç görmediği kardeşinin kızına bırakır. Afroditî ile annesi kendilerine miras kalan eşyaları satmaya kıyamaz. İhtiyar halanın da vasiyeti üzerine evini tamir ettirdikten sonra İstanbul'a dönerler. Bir süre sonra ise İrade'nin ruhu ortadan kaybolur. Afroditî masa başında, elinde kalem saatlerce halasının tekrar konuşmasını bekler ama ruh bir daha geri dönmez.

Hayri İrdal, hayatlarının bir parçasına dönüşmüş bu yalancı ruhların gerçek dışı olduğunu “Onlar hemen hemen bizim gibi yaşıyorlardı. Bir yalan olsalar bile mevcuttular” (Tanpınar, 2017, s. 168) sözleriyle açıklığa kavuşturur.

İspirtizma Cemiyeti veya kolektif yalan Augustinus'un makalesinde belirttiği dördüncü, sırf yalan söylemenin ve aldatmanın hazzı için söylenen türe ait olup gerçek/patolojik yalanı kapsamaktadır.

1.3.3. Saatleri Ayarlama Enstitüsü yalanı

Hayri İrdal'ın hayatındaki asıl dönüm noktası Halit Ayarcı ile tanışması ve beraber kurdukları Saatleri Ayarlama Enstitüsü'dür. “Sabaha Doğru” adlı üçüncü bölümde yer alan olaylara göre Halit Ayarcı'nın kurguladığı bir proje olan enstitü, Hayri İrdal ve yakın çevresinin de yardımları, destekleri ile ülkenin önemli resmi kurumlarından birine çevrilir. Aile müessesesi olan ve çalışanların Hayri İrdal'ın akrabalarından, arkadaşlarından, tanıdıklarından oluşan kurum gittikçe büyür ve ünlenir. Bu süre zarfında ise sahte kurumun tesisçileri ve çalışanları devlet bütçesinden yararlanarak onlara verilen yetkiyi kendi çıkarları için kullanır, görevlerini suiistimal ederler.

“Şüphesiz memlekette “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” diye bir kurum yoktur. Böyle bir “âmmе hizmeti” yaratmak da fanteziden ibarettir. Fakat acele hüküm vermeyelim: Adı ve fonksiyonu ne olursa olsun, sahte sosyal değerler, sahte ekonomik değerler üzerine kurulan nice kurumlar, şirketler, bir takım menfaat dolapları yok muydu? Ya mideleri yahut da iyi niyetleri sömüren böyle sahte düzenler için, yağmurdan sonra fişkırان mantarlar gibi, mânevi buhran geçiren her cemiyette bir yığın psikopat, manyak veya sadece tufeyli tipler her zaman vardır” (Tecer, 2008, s. 131).

Saatleri Ayarlama Enstitüsü diye abes bir kurum gerçek hayatta olmasa da ona benzer sahte, dolandırıcı, kendi menfaatleri için devleti kullanan, sömüren benzer şirketlerin, kurum ve kuruluşların varlığı söz konusudur. Bu bağlamda “Batı kurumlarının, düşüncesinin ve biliminin yüzeysel bir şekilde anlaşılması ve toplumun geçmişten devralması gerektiği kurumları sağlıklı bir şekilde zihninden silip atması Saatleri Ayarlama Enstitüsünü mümkün kılan faktörlerdendir” (Gündüz, 2009, s. 247).

Burada Tanpınar, "Cumhuriyet döneminin geçmişle bağlarını kopararak yeni bir Türk toplumu yaratmak çabasında düştüğü yanılgıları" (Moran, 1978, s. 47) göstermeye çalışmıştır. Bu tarz kurumların oluşumu ve eski ile yeni arasında seçim yapmak zorunda kalan toplumun geçmişi reddederek sadece yeniliklere sarılması modernleşmenin olumsuz sonucu olarak değerlendirilir. Oysa Tanpınar'a göre Türk toplumunun özünden ve geçmişinden kopmaksızın modernleşmesi gerekir. Yani Batı uygarlığına körü körüne bağlanmak ve geçmişi tamamen silmek yerine Avrupa'nın topluma fayda sağlayacağı yönlerini alıp eskiyle yeniyi bir arada sürdürebilmek önemlidir. Lakin Cumhuriyet döneminde bu husus göz ardı edilerek Batılılaşma eğilimi söz konusudur.

"(...) "eski-yeni" kavramları etrafında bir modernleşme projesinin kurgulandığı" (Özer, 2012, s. 2535) romanda Halit Ayarçı gibi kendisini modern, bilgili, ileri görüşlü, entelektüel bir aydın gibi tanıtan, aslında bu özelliklerin hiçbirine sahip olmayan yalancı, dolandırıcı, psikopat, başkalarının zaaflarından faydalanan, insanları kandıran, sosyal, ahlaki ve manevi değerlerden yoksun karakterler karşımıza çıkmaktadır. Batı hayranı olan ve geleneklere karşı çıkan Halit Ayarçı, toplumu köklerinden ayırarak modernleştirme çabasıdadır. Yenilenme yolunda her türlü dolandırıcılığa ve sahtekârlığa başvuran Halit Ayarçı'nın yalanları, kaba veya küstah yalanlar diye tanımladığımız topluma ciddi zarar veren türü içerir. Dolandırıcılık üzerine kurulu sahte düzenin asıl kahramanına dönüşen Halit Ayarçı, bir masalın peşinden giderek hayatını yalana adarken Hayri İrdal gibi kendi uydurduklarına samimiyetle inanan insanları ve büyük bir kitleyi de (genel olarak toplum diyebiliriz) arkasından sürükler. "Ayarçı, rahat tavırları, zevke düşkünlüğü ve yararlı olma düşüncesinden çok, inanmanın yeterli olacağını savunan fikirleri, İrdal idealizminden sapması, huzursuzluğu ve çelişkileri ile Tanzimat sonrası toplumda yenilik ya da entelektüellik adına gereksiz işler ve saçmalıklar ortaya koyan kesimi temsil etmektedir" (Günday, 2007, s. 86). Romanda aynı zamanda kendi çıkarları için Saatleri Ayarlama Enstitüsü yalanına göz yuman devlet adamları, bürokratlar, politikacılar, aydınlar da eleştirilir.

Hayri İrdal yakın arkadaşı Halit Ayarçı'ya inansa da bu enstitünün yalan üzerine kurulduğunu ve gerçeği yansıtmadığını çok iyi bilmektedir. Hatta sık sık bulunduğu duruma itiraz eder ve bir nevi vicdan azabı duyar. Ama yine de insanları kandırmaya devam eder. Çünkü yalana mecburdur, eski fakir, işsiz hayatına dönmek için yalanlarını sürdürmek ve yenilerini uydurmak zorundadır. Bu bağlamda maddi yönden durumunu iyileştirmek ve ailesinin geçimini sağlamak amacıyla yalandan bir türlü vazgeçemez. "Birçok yalanın içinde olsam bile ihmal edemeyeceğim bir hakikat, büyük bir hakikat vardı ortada. Saatleri Ayarlama Enstitüsü hayatımı kurtarmıştı." (Tanpınar, 2017, s. 276) sözleri ile Hayri İrdal, kurumun ve yalanın kendisi için önemini vurgular.

Böylelikle sefil hayatından kurtulmaya çalışan İrdal, Saatleri Ayarlama Enstitüsü sayesinde önemli bir mevkiye gelmiş toplum içinde ünlü ve zengin bir insan olarak kabul edilmiştir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Augustinus'un üçüncü tür olarak tanımladığı birine yarar sağlarken, başka birisine zarar veren yalanları kapsamaktadır. Bu yalan Hayri İrdal ve onun ailesine maddi açıdan yarar sağlarken topluma maddi ve manevi ciddi zararlar vermektedir.

Gazetelerin birinde yayımlanan "Hayri İrdal'ın Çıraklık Seneleri" adlı makale ise yalanın abartmalar türünü içerir. Bu yazıda İrdal'ın üç yaşından beri saat ve zamanla uğraşması, ihtiyar babasının sabah akşam oğluna saatin kâinatın timsali olduğunu anlatması gibi abartılı, süslü yalanlar yazılır. Hatta olaylar biraz da abartılarak Hayri İrdal, okura filozof, "Tanınmamış Voltaire'miz" diye takdim edilir. Böyle abartılı yalanlara sinirlenen İrdal, Halit Ayarçı ile konuşmasında bu budalalıkların bir son bulmasını ve gerçekleri anlatmasını ister. Halit Ayarçı ise onun her şikâyetinde "Ne yapmamı istiyorsunuz sanki? Çıkıp, "Hayır, yalan söylüyorsunuz!" mu diyeyim? Bu müesseseyi

kökünden yıkar. Bırakın, bu bir dalgadır, kendiliğinden geçer...” (Tanpınar, 2017, s. 279) diyerek durumu hafifletmeye çalışır ve yalanı savunur. Böylelikle Halit Ayaracı, İrdal’ı absürt olayların içine atarak bitmeyen ve sürdürülmesi gereken yalanların bir parçasına çevirir.

1.3.4. Ahmet Zamani Efendi yalanı

Saatleri Ayarlama Enstitüsü yalanından sonra Halit Ayaracı, Hayri İrdal’den gerçek hayatta hiç yaşamamış Ahmet Zamani Efendi adında bir saat ustası hakkında kitap yazmasını ister. İrdal başlarda bu duruma karşı çıksa da Halit Ayaracı’nın baskıları nedeniyle kitabı yazmak zorunda kalır. Gerçek hayatta ise böyle bir adam yoktur ve hepsi Halit Ayaracı’nın hayal dünyasının ürünüdür. İşin içinden çıkamayacağını anlayan İrdal, Ahmet Zamani Efendi’nin hayatı hakkında yeni yalanlar uydurmaya başlar. Böylelikle bir yalan daha fazla yalanı getirir. Kitabın yayımlanmasına günler kala İrdal, söylediği yalanların ortaya çıkacağından çok korkar. Aynı zamanda gerçekleri yansıtmayan kitabın toplum tarafından sevilme ihtimali de onu fazlasıyla düşündürür. Halit Ayaracı ise onun boşuna endişelendiğini, yazdıklarının hakikati yansıttığını ve kitabın çok sevileceğine inandığını şu şekilde dile getirir:

“Siz yalan diye bir şey mevcuttur, sanıyorsunuz. Hayır, yalan yoktur. Böyle meselede yalan olamaz. Ahmet Zamani bugün için yalan olamaz, bilakis hakikatin ta kendisi olur. Ne vakit yalan olurdu, bilir misiniz, hem de korkunç bir yalan? Eğer hakikaten bizim kendisine yüklediğimiz fikirlerle yazdığını söylediğimiz eserlerle on yedinci asır sonunda yaşasaydı, işte o zaman yalan olurdu. Çünkü asrımdan ayrılırdı. Asrını delip geçirdi. Bu da imkânsız tabii! Bu meselelerde yalan veya hakikat diye bir şey yoktur. Asrına uymak, onun adamı olmak vardır. Ahmet Zamani Efendi bizim asrımızın bir ihtiyacıdır. Bu ihtiyacı on yedinci asrın sonunda tatmin ediyor, işte bu kadar... Binaenaleyh gerçeklerin gerçeğidir” (Tanpınar, 2017, s. 303-304).

Böylelikle uydurduğu yalana gerçeklik payı kazandıran Halit Ayaracı’nın etkisiyle İrdal da Ahmet Zamani Efendi yalanını kendi içinde bir hakikat gibi yaşamaya başlar.

Ayaracı’nın söylediği gibi gerçekten de *Ahmet Zamani Efendi’nin Hayatı ve Eserleri* adlı kitap yayımlandıktan sonra büyük ilgi görür. Bir süre sonra kitapla ilgili eleştiriler yapılmaya başlar. Eleştirilerden birini Hayri İrdal’ın eski müdürü Cemal Bey yapar ve kitabın hakikatleri yansıtmadığını, yalan olduğunu söyler. Ardından yeni bir iddia ortaya atar. Bu iddiaya göre tarihte Ahmet Zamani Efendi adında bir zat yoktur. Onun yerine eski dönemlerde yaşayan Fenni Efendi adında bir saat ustası vardır. Kitapta yazılanlar da gerçekte onun hayatını yansıtmaktadır.

Bütün anlatılanların yalan olduğunu bildiği hâlde kendi çıkarları ve menfaati uğruna başka bir yalan uyduran Cemal Bey, asıl saatle uğraşan Fenni Efendi olduğunu, onun hayatının ve eserinin Zamani Efendi’ye uyarlandığını savunur. Zamani adının enstitü için bir reklam aracı olarak kullanıldığını ve böylece tarihi bir hakikatin reklam amacıyla tahrif edildiğini iddia eder. Bir başka eleştirmen ise kendisinin Ahmet Zamani Efendi’nin torunu olduğunu ileri sürer ve soyadını değiştirir. Böylelikle uydurma kitabın etrafında söylenen yalanların sayısı gün geçtikçe daha da artar.

Ahmet Zamani Efendi yalanı Augustinus’un belirlediği birine yarar sağlarken bir başkasına zarar veren üçüncü yalan türüne aittir. Yani bu yalan Hayri İrdal’a yarar sağlarken topluma zarar vermektedir. Aynı zamanda kendi çıkarları ve şahsi meseleleri sebebiyle Cemal Bey’in uydurduğu Fenni Efendi yalanı da kendisine fayda sağlarken, Hayri İrdal’ı ve toplumu olumsuz yönde etkilemektedir.

1.3.5. Pakize Hanım’ın yalan röportajı

Hayri İrdal'ın hayatındaki diğer bir yalan eşi Pakize'nin gazeteyle Hayri İrdal'la ilgili verdiği röportajdır. Bu röportaj "baştan aşağı yalan ve hamakat" (Tanpınar, 2017, s. 283) içermektedir. Pakize, İrdal'ı gerçekte olduğu gibi değil görmek istediği gibi anlatır. Bu durum eşinin hoşuna gitmez ve ondan gerçekleri anlatmasını ister. Lakin belirli nedenlerden dolayı susmak zorunda kalan İrdal, yaşamının baştan sona yalandan oluştuğunu itiraf eder.

Röportajda Pakize, Hayri İrdal'la çocukluk yaşlarında tanıştığı, bir yığın talihsizlik sebebiyle kavuşamadıkları, fakat hiçbir zaman birbirlerini unutamadıkları, Emine'nin ölümü üzerine kendisinin de kocasından ayrılarak İrdal'la evlendiği yalanlarını uydurur. Sadece tanışma hikâyesini değil aynı zamanda Hayri İrdal'ın kişisel özelliklerini, karakterini, hobilerini ve bütün hayatını hayalinde canlandırdığı gibi abartılı, süslü yalanlarla anlatır. Örneğin, bu röportaja göre Hayri İrdal güzel piyano ve banjo çalar, sık sık âşık olur, iyi at biner, güzel yüzer, tenis oynar, müziği sever, Hollywood'dan film teklifi alır, bütün geceleri çalışarak geçirir ve çınlıplak döşemenin üstünde yatar. Gerçekte ise bu özelliklerin hiçbirisi Hayri İrdal'ı yansıtmamaktadır.

Pakize'nin eşi ile ilgili verdiği röportaj abartmalı (yalanın şişirilerek anlatılması) yalan türünü kapsamaktadır. Burada gerçeklerin olduğu gibi değil şişirilerek, abartılarak, büyütülerek, gerçek dışı anlatılması ve süslenmesi söz konusudur.

Sonuç

Araştırma esnasında yalan olgusunun, farklı edebî eserlerde de işlendiği tespit edilmiştir. Yalan ile ilgili yapılan benzer edebî çalışmalarla mevcut çalışma karşılaştırıldığı zaman örtüşen ve farklılaşan hususlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, farklı edebî ürünlerde yalan kavramının, genel anlamda sanat, edebiyat, klasik şiir ve roman türü ile ilişkisine değinilmiş, konuyla ilgili önemli düşünürlerin düşüncelerine yer verilmiştir. Bu açıdan değerlendirdiğimiz zaman çalışmalarda bazı örtüşen hususlara rastlanabilir. Fakat konunun ele alınma şekline göre çalışmamız, diğerlerinden bütünüyle farklılık oluşturmaktadır. Şöyle ki çalışmamızda, yalan olgusu Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* bağlamında işlenmiştir. Romanın ana teması olan yalan, Şark'ın ve Türk modernleşmesinin yalanları şeklinde iki gruba ayrılarak toplumun kutuplaşmasına sebebiyet veren geleneksellik ve modernizm, eski-yeni çatışması ekseninde ele alınmıştır. Saptanan yalanlar yorumlanarak konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilmek amacıyla eserden alıntılarla desteklenmiştir. Aynı zamanda romanda tespit edilen bütün yalanlar belirlenmiş bölümlere eklenerek Ortaçağ'ın ünlü filozofu Augustinus'un sınıflandırmasına göre felsefi açıdan da değerlendirilmiştir. Bununla birlikte çalışmada yalan kavramının tanımına ve türlerine yer verilerek bulgular romanla ilişkilendirilmiştir.

Bu bağlamda eseri yalan açısından değerlendirecek olursak Cumhuriyet döneminde modernleşme projesinin Türk toplumuna uygulanmasının ve Batılılaşma çabalarının Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi sahte, boş ve gereksiz kurumların oluşumuna sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz. Önemli, hiçbir işe yaramayan, dışarıdan çağdaş bir kuruluş olarak bilinen esasında devlet bütçesini sömürerek kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan Saatleri Ayarlama Enstitüsü, yanlış modernleşmenin veya Batılılaşmanın birer örneğidir.

Romanda yalan olgusu sadece Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün sahtekârlıklarını veya İspirtizma Cemiyeti'nin masalımsı dünyasının yalanlarını değil aynı zamanda Seyit Lütfullah'ın uydurduğu hikâyeler ekseninde Şark'ın mistik âleminin cehaletini de gözler önüne sermektedir.

Bir taraftan geleneği temsil eden Doğu dünyasının gizemli âlemi, öte yandan modernizmi temsil eden Batı dünyasının yalanları içinde bocalayan toplum ikilemde kalarak eski ile yeni arasında

seçim yapmakta zorlanır. Cumhuriyet öncesini yansıtan bu kararsızlıklar sonucunda bireyler kendilerini ne Doğu ne de Batı uygarlığına ait hissederek.

Cumhuriyet döneminde ise iki medeni anlayışı sentezleyemeyen toplumun, geçmiş hayatından tamamen çıkarma çabası ve modernleşme isteği yanlış Batılılaşmaya örnek olarak gösterilebilir. Bu durum toplumu daha da karanlığa sürükler ve yalanın bir parçası hâline getirir. Böylelikle bireyler yalanı yaşam biçimine çevirerek hem kendilerini hem de toplumu kandırmayı yeğlerler. Bu bağlamda Seyit Lütfullah, Hayri İrdal, Halit Ayaracı ve Pakize'nin söylediği yalanlar ile kıraathane, İspirtizma Cemiyeti, Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi boş mekânlar Augustinus'un sekize ayırdığı yalan olgusunun farklı türlerini içermektedir.

Romanda Seyit Lütfullah yalanlarıyla Doğulu hayat tarzının olumsuzluklarını, cehaletini, boş inançlarını ve düzensizliğini; Halit Ayaracı sahtekârlığı ve dolandırıcılığıyla Türk modernleşmesinin yanlışlarını, hatalarını; Hayri İrdal ise uydurduklarıyla geçmiş-yeni, Doğu-Batı, gelenek-modernizm arasında ezilen çaresiz toplumu temsil eder. Aynı zamanda eserde Seyit Lütfullah, Halit Ayaracı gibi Doğu ve Batı uygarlığının yalancı karakterlerine karşı Nuri Efendi ve Ahmet gibi düzgün, dürüst, temiz, saf, hilesiz kişiler de yer alır. Bu bağlamda Nuri Efendi geleneğin, Ahmet ise modernizmin olumlu yönlerini göstermektedir. Böylelikle gelecek ile ilgili umudunu kaybetmeyen Tanpınar, gelenek ve modernizmi kendinde ihtiva eden bu iki karakter aracılığıyla modernleşme sürecinin olumlu bir sonuca varacağına olan inancını vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Akhtar, S. (2017). *Acımın Kaynakları: Korku, Açgözlülük, Suçluluk, Kandırma, İhanet ve İntikam* (çev. E.O. Gezmiş). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akpınar, Ş. (2014). Divan Şiirinin Söz Varlığında "Yalan". *Turkish Studies Dergisi*, 9(3), 43-78.
- Arslan, H., & Evlice, Y.E. (1995). Psödologia Fantastika (Düşlemsel Yalan). *Kriz Dergisi*, 3(1), 57-60. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000127.
- Augustinus, A. (1998). Yalan Üzerine (çev. Ö. Arıkan). *Cogito* (Sayı 16), 39-43.
- Çakmakçı, S. (2019). Türk Şiirinde "Yalan-Gerçek" İlişkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(4), 1266-1286. <https://doi.org/10.21547/jss.533949>.
- Çebin, B.Y. (2018). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanındaki Rüya Sahnelerinin Simgesel Bir Okuması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 398-419.
- De Paulo, B.M. et al. (1996). Lying in Everyday Life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 979-995.
- Günday, R. (2007). Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Toplumsal-Kurumsal Eleştiri ve İroni. *İlmi Araştırmalar Dergisi* (Sayı 24), 79-102.
- Gündüz, A. (2009). Birbirimizi Kandırmanın Dayanılmaz Hafifliği: Saatleri Ayarlama Enstitüsü. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 247-260.
- Kaplan, M. (2008). Saatleri Ayarlama Enstitüsü. "Bir Gül Bu Karanlıklarda" Tanpınar Üzerine Yazılar (2. baskı) içinde (s. 109-111). 3F Yayınevi.
- Karaköse, S. (2014). Yalancı Şairin Gözüyle Yalana Bakış: Klasik Edebiyatımızda Yalan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (Sayı 51), 127-169.
- Karay, R.H. (2009). *Ayın On Dördü*. İnkılâp Yayınları.

- Karçığa, S. (2016). Saatleri Ayarlama Enstitüsü İronik Dilli Bir Eser Mi?. *The Journal Of Academic Social Science Studies* (Sayı 44), 311-321.
- Moran, B. (1978). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü. *Birikim Dergisi* (Sayı 37), 44-55.
- Özer, H. (2012). Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Aile Temi Üzerinden Türk Modernleşmesinin Seyri. *Turkish Studies Dergisi*, 7(4), 2533-2546.
- Samsakçı, M. (2015). Sanat-Edebiyatta Yalan'ın Yeri ve Değeri Üzerine. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, 14(14), 91-109.
- Sazyek, H. (2013). Grotesk-Yabancılaşma İlişkisi Bağlamında Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü. *Turkish Studies Dergisi*, 8(4), 1243-1267.
- Tanpınar, A.H. (2017). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (36.baskı). Dergâh Yayınları.
- Tecer, A.K. (2008). Saatleri Ayarlama Enstitüsü. "Bir Gül Bu Karanlıklarda" *Tanpınar Üzerine Yazılar* (2. baskı) içinde (s. 129-131). 3F Yayınevi.
- Yücel, T. (2008). Saatleri Ayarlama Enstitüsü. "Bir Gül Bu Karanlıklarda" *Tanpınar Üzerine Yazılar* (2. baskı) içinde (s. 112-115). 3F Yayınevi.

Extended Abstract

In this study, Ahmet Hamdi Tanpınar's novel *The Time Regulation Institute* is analysed in the context of the concept of lie. At the same time, how the phenomenon of lying is treated as a theme in novels and poetry in Turkish literature has been mentioned, and in this context, previous studies on the subject have been referred to. In order to contribute to the field, the overlapping and differentiating issues that emerged when the study was compared with similar studies were mentioned. In this respect, our study, which is completely different from the others in terms of the way the subject is handled, focuses on Ahmet Hamdi Tanpınar's novel *The Time Regulation Institute* and the causes of lies, which are the manifestation of the pains of Turkish society in the modernisation process, its relation with social transformations and its psychological aspects are explained.

In this study, the lie, which constitutes the main backbone of the novel, is divided into two groups as the lies of the Orient and the lies of Turkish modernisation, and traditionalism and modernism, which cause the polarisation of society, are handled on the axis of the old-new conflict. The conflict between tradition and the changes brought about by the modernisation process constitutes one of the main dynamics of the novel and is handled from a modernist point of view. In the novel, the social and cultural changes in the transition from the late Ottoman Empire to the Republican period and the effects of these changes on individuals are analysed. In this context, the modernisation pains of Turkish society in the Republican period, its inability to adapt to innovations and its inability to synthesise two different cultures, the East and the West, caused it to turn lying into a part of its life. The work emphasises the characters' conflicts between traditional values and the modern world and their search for identity. Thus, the turbulence in the modernisation process, the individual's search for identity and the conflicts between tradition and modernity are narrated through lies. The characters are torn between their admiration for Western concepts of modernity and progress and their attachment to the traditional values of the East. This has shaped the search for identity and the inner conflicts of the novel's characters, who are trapped between traditional Eastern values and modern Western norms. While characters such as Hayri İrdal are stuck between the past and the future, they endeavour to find a modern identity.

Ahmet Hamdi Tanpınar, in his novel *The Time Regulation Institute*, dealt with the concept of lie in depth and discussed different aspects of this concept through the characters. The novel helps us to understand the effects of lying on the identity of the individual, its role in social relations and its place in the general dynamics of society. While dealing with the concept of lie, the author has also dealt with the cultural and social structure of the Turkish society in the Republican period in detail, describing the changing texture of society as a result of wrong modernisation and the inner conflicts of the people of the period in this context. While examining the concept of lie at the social and individual level, Tanpınar also examined in depth the complexity of the social and cultural fabric in the modernisation process of society. The novel shows how lying is reflected in social relations and how people interact with each other.

Hayri İrdal, one of the main characters of the novel, strengthens his position in society by successfully using lies. He was constantly lying and constantly shifting between identities in order to adapt to the expectations of society and to protect his own interests. This situation shows the effects of lying on the identity of the individual and its role in social relations. Hayri İrdal experienced a constant internal conflict with his true feelings and identity hidden behind his lies. This reveals the effects of lying on the inner world of the individual throughout the novel.

The plot of the novel shows how lies have an effect on social relations. In his novel, Tanpınar shows how lying plays a role not only in the relations between individuals but also in the general dynamics of society. He emphasises that lying is an important factor in maintaining and changing social norms.

In the study, the lies of Seyit Lutfullah, Coffeehouse and Sherbetchibashi Diamond are analysed under the heading of the lies of the Orient, while the lies of Forensic Medicine and Psychoanalysis, The Society of Spiritism, The Time Regulation Institute, Halit Ayarçı, Ahmet Zamani Efendi, Hayri İrdal and his wife Pakize Hanım are analysed under the heading of the lies of Turkish modernisation. The detected lies are interpreted and supported with quotations from the work in order to help a better understanding of the subject. At the same time, all the lies identified in the novel were added to the determined sections and evaluated philosophically according to the classification of Augustine, the famous philosopher of the Middle Ages (fatal lie, unjust or unfair lie, lie that benefits one person while harming another, pathological lie, polite lie told in order to win the favour of another, and white lie). In addition, the definition and types of the concept of lie were included in the study and the findings were associated with the novel.

The article is important as a detailed study on the theme of lie in Tanpınar's novel *The Time Regulation Institute* and it is foreseen that it can be a source for further studies.